

Світлана МАРТИНЕНКО,
завідувач кафедри початкової освіти
та методик гуманітарних дисциплін,
доктор педагогічних наук, професор;

Наталія КИПИЧЕНКО,
аспірантка кафедри початкової освіти
та методик гуманітарних дисциплін
(Київський університет імені Бориса Грінченка)

Діагностична методика визначення стратегії спілкування вчителя початкової школи з учнями

Стрижень усієї педагогічної роботи – доброзичливе й змістовне педагогічне спілкування, зорієнтоване на актуальні й перспективні потреби саме ваших учнів...

О.Я.Савченко

На сучасному етапі реформування національної системи освіти одним із пріоритетних завдань є удосконалення педагогічного процесу, його спрямованості на особистісне становлення кожного учня, а основними принципами – гуманізація та демократизація. У межах порушеної проблеми виняткової значущості набуває визначення стратегії педагогічного спілкування, яке має здійснюватися на засадах співпраці та партнерства. Зазвичай, кожен педагог самостійно вибирає стратегії спілкування з учнями, проте аналіз практичного досвіду засвідчує: вчителі не завжди враховують те, що "гуманні стосунки на будь-якому уроці й поза ним мають утверджувати гідність кожного учня, здібного і нездібного, гарного і не зовсім, відвертати страх перед покаранням, залежність від настрою вчителя" [2, с.55].

Зважаючи на актуальність проблеми спілкування вчителя й учнів, продовжуємо публікувати статті, присвячені діагностуванню професійної діяльності вчителів початкової школи. У попередніх публікаціях ми запропонували діагностичні методики, завдяки яким педагоги мали змогу з'ясувати, який саме стиль спілкування їм притаманний. У цій статті зацентруємо увагу вчителів початкової школи на важливості вибору оптимальної стратегії спілкування з учнями, пропонуємо діагностичну методику її визначення [1].

Стратегія спілкування розуміється нами як загальна схема дій учителя під час спілкування з учнями, що залежить від конкретної ситуації, в якій воно здійснюється, власних інтересів і переконань педагога. На відміну від стилів спілкування стратегія охоплює мотиваційну, змістову й операційну складові, тобто для характеристики стратегії спілкування необхідно з'ясувати мету, яку визначає педагог; настанови (гуманістичні, маніпулятивні); характер побудови спілкування (співвідношення діалогічного та монологічного мовлення).

Аналіз психолого-педагогічних джерел засвідчив, що в педагогіці не існує єдиної класифікації стратегій спілкування. Нашу увагу привернула класифікація стратегій спілкування вчителя початкової школи з учнями, розроблена О.Шогоревою. Підґрунтя її – співвідношення здатності педагога відверто ділитися з учнями власними думками, переживаннями, емоціями та здатністю відчувати й адекватно реагувати на зміни в їхньому емоційному стані під час розмови. Так, учена виокремлює стратегії, які умовно називає "Фасад", "Арена", "Сліпа зона", "Мертва зона" [4].

Детальніше зупинимось на характеристиці їх сутності та особливостей. Так, особливостями стратегії "Фасад" є те, що стосунки вчителя й учнів характеризують формалізм, стереотипно-рольова взаємодія, відсутність довіри до вихованців. Педагог, для якого ця стратегія – пріоритетна, занадто вимогливо ставиться до дисципліни, часто повторює: "Якщо порушуватимете дисципліну, шумітимете, поставлю негативну оцінку!" тощо. У цьому випадку спостерігається байдуже ставлення до учнів, їхніх індивідуальних особливостей. Найчастіше як засіб впливу застосовується покарання й осуд, що, безперечно, пригнічує ініціативу дітей. Уроки вчитель буде в монологічній формі, намагається уникати діалогів з учнями, проводячи лише фронтальне опитування. Водночас він байдужий до всього, що не стосується уроку. Зазначене формує в учнів недовіру, відчуженість, настороженість до вчителя, породжує численні конфліктні ситуації.

Педагоги, яким характерна стратегія спілкування "Арена", визначальне те, що вони без зайвих зусиль встановлюють довірливі контакти з учнями, широко цікавляться справами своїх вихованців, намагаються враховувати їхні індивідуальні особливості, інтереси та здібності. Вчителі часто повторюють: "Я дуже рада Вас бачити!", "Як Ваші справи?" тощо. Похвала і схвалення є додатковою мотивацією для навчання. Педагог прагне висловлювати власну думку і заохочує до цього дітей. Водночас він ділиться з учнями емоціями, які переживає, застосовує різні методи, прийоми, засоби навчання; намагається диференціювати завдання, враховуючи потенційні можливості учнів. Нав-

чально-виховний процес набуває ознак співпраці, спільного подолання труднощів, які виникають. Усі наведені характеристики засвідчують, що вчитель намагається створювати кожному учневі сприятливі умови для повноцінного навчання, виховання та розвитку.

Вчителі, які безперервно демонструють як позитивні, так і негативні емоції, переймаються лише реалізацією своїх цілей, не зважаючи на реакцію учнів, обирають стратегію "Сліпа зона". Вони не застосовують покарань, але й не вдаються до частих заохочень; перебувають осторонь від учнівського життя. Очевидно, що педагог зайнятий лише собою і власними думками, учні його не цікавлять. Учитель не замислюється над тим, як, розмовляючи з учнями, досягти взаєморозуміння. Учень є лише об'єктом, перед яким такий педагог демонструє свою відкритість, на який переносить своє задоволення чи невдоволення світом і життям загалом, а це – недопустимо. Водночас учні не відчують захищеності, не досягають самореалізації, що спричиняє також конфліктні ситуації.

Особливою стратегією є "Мертва зона", яка характеризується відсутністю взаємодії вчителя й учнів. Дослідження засвідчують, що таке спілкування педагогі застосовують досить рідко [4].

Ми спробували охарактеризувати основні варіанти стратегій спілкування вчителя початкової школи з учнями. Безумовно, в процесі професійної діяльності кожен педагог виробляє власну стратегію, яка може бути притаманною або непритаманною для інших. Водночас, вважаємо, вчителі початкової школи мають пам'ятати, що "чуйність і лагідність є тією духовною силою, що здатна вберегти дитяче серце від огрубіння, озлоблення, жорстокості й байдужості, від безсердечного ставлення до всього доброго і світлого в житті... Зло в дитячому серці породжується тільки грубістю, байдужістю..." [3, с.48].

Вашій увазі пропонуємо адаптовану діагностичну методику визначення стратегії педагогічного спілкування.

Інструкція: "Якщо Ви згодні з твердженням, навпроти відповідного номера поставте знак "+" ("так"), якщо ні – знак "-" ("ні"). Над відповіддю довго не думайте, правильних і неправильних відповідей не існує".

1. Я не намагаюся приховувати емоції, які виникають під час спілкування.
2. Вважаю, що вміло налагоджую контакт з усіма учнями.
3. Завжди намагаюся приховати від оточуючих своє роздратування.
4. Погоджуюсь із твердженням, що про людей із якими спілкуєшся, варто "знати все", але це неможливо, і я до цього не прагну.
5. Мені завжди цікаво, що думають про мене інші.
6. Вважаю, що людина, з котрою спілкуюся, має перейматися моїм ставленням до неї.
7. Мені здається, що є педагоги, які перебільшують значення внутрішнього стану учня в організації навчально-пізнавальної діяльності.
8. Я не приховую свого емоційного стану, коли приходжу в клас.
9. Завжди намагаюся розуміти почуття інших людей.

10. Вважаю, що моє життя стосується безпосередньо лише мене, і тому не люблю бути відвертим з іншими людьми.

11. Я часто розумію, чого саме чекає від мене співрозмовник і намагаюсь виправдати його очікування.

12. Вважаю, що в класі має переважати оптимістичний настрій, тому завжди стараюся демонструвати радість і натхнення, навіть тоді, коли вони у мене відсутні.

13. Іноді я так захоплююся поясненням нового матеріалу, що навіть не помічаю, чим займаються в цей час учні.

14. Я можу перед співрозмовником видавати себе за іншу людину.

15. Намагаюся уникати відвертих розмов із учнями.

16. Якщо під час розмови мені щось не подобається, одразу повідомляю про це співрозмовника.

17. Цікавлюсь життям інших людей, а саме: їхнім внутрішнім світом і переживаннями.

18. Вважаю, що своїми труднощами, проблемами і неприємностями варто ділитися з іншими людьми.

19. На мою думку, необхідно змінювати характер розмови відповідно до емоційного стану співрозмовника.

20. Якщо учні мене дратують, то я намагаюся це приховувати.

21. Вважаю, що педагогові не варто займатись діагностуванням індивідуальних особливостей учнів.

22. Ставлюсь до всіх учнів однаково доброзичливо й прихильно.

23. Вважаю, що люди, з якими я спілкуюся, мають знати моє ставлення до них.

24. Завжди намагаюся знайти індивідуальний підхід до кожного учня.

25. Відверто кажу учням про їхні позитивні та негативні риси характеру, особливості поведінки.

26. Завжди прагну знати ставлення класу до мене і намагаюся користуватися ним у власних інтересах.

27. Мої стосунки з учнями ніколи не впливають на оцінювання їх навчальних досягнень.

28. Я ніколи не приховую незадоволення.

29. Намагаюся не заохочувати інших людей на відверті розмови.

30. Вважаю, що моє особисте життя нікого не стосується, тим паче учнів.

31. Я більше переймаюся власними почуттями, ніж почуттями учнів.

32. Ніколи не приховую свого ставлення до інших людей.

33. На початку розмови і під час неї намагаюся зрозуміти настрій співрозмовника.

34. Я ніколи не запізнююся.

35. Вважаю, що педагог перед учнями має право видавати себе за іншу людину.

36. Мені важко знаходити спільну мову з новими людьми.

37. Намагаюся здаватися спокійною для оточуючих, навіть коли збуджений.

38. Погоджуюсь із твердженням, що про учнів варто "знати все", але вважаю, що це неможливо і не прагну до цього.

39. Іноді я вдаю, що зацікавлена життям іншої людини, хоча насправді мені байдуже.

40. Я завжди охоче виконую обіцянки, які даю учням.

41. На початку уроку та під час нього намагаюся розуміти настрої класу.
42. Мені подобається здаватися кращою, ніж я є насправді.
43. Часто заздалегідь передбачаю, якою буде поведінка людини в тій чи іншій ситуації.
44. Я завжди ділюся власною думкою щодо соціальних і політичних явищ з учнями.
45. Вважаю, що одразу відчуваю зміни у ставленні інших людей до мене.
46. Я ніколи нікого не обманюю.
47. Вважаю, що про особисті проблеми вчителя учні не мають знати.
48. Прагну налагодити контакт із кожним учнем.
49. Навіть тоді, коли я збуджена, намагаюся перед учнями здаватися спокійною.
50. Я завжди можу уникати конфліктів, бо одразу відчуваю, що людина починає гніватися.
51. Мені важко розповісти учням про власні життєві негаразди, невдачі, а також успіхи.
52. Іноді я занадто пізно помічаю зміни у ставленні інших людей до мене.
53. У мене не буває таких ситуацій, коли я говорю дітям про факти, сутність яких сама не розумію.
54. Я ніколи не докоряю своїм учням.
55. Завжди відчуваю, коли людина виявляє інтерес до мене.
56. Я думаю, що між учителем і учнем завжди має бути дистанція, і не розумію тих педагогів, які намагаються налагодити неформальні стосунки з вихованцями.
57. Намагаюся будувати стосунки з учнями так, щоб вони могли відверто поділитися зі мною власними переживаннями.
58. Вважаю, що учні мають бути ознайомлені з подіями, які відбуваються у педагогічному колективі.
59. Мені подобається, коли я видаюся учням кращою, ніж є насправді.
60. Завжди з нетерпінням чекаю наступного дня, щоб зустрітися з учнями.
61. Я не хочу нічого знати про інших людей.
62. Вважаю, що діти мають знати життєву позицію вчителя, і відверто розмовляю з ними на подібні теми.
63. Вважаю, що вчитель має цікавитися ставленням учнів до нього.
64. Я не вірю ні в які забобони.
65. Ніколи не показую свого справжнього ставлення до людей, особливо, якщо воно негативне.
66. Я часто розповідаю іншим про власні життєві негаразди.
67. Іноді роблю вигляд, що не чую, коли до мене звертаються.
68. Завжди намагаюся зрозуміти, що відбувається з учнями в тій чи іншій ситуації.
69. У спілкуванні я завжди намагаюся відчути, як до мене ставиться співрозмовник.
70. Вважаю, що для ефективної взаємодії з учнями вчитель має знати і враховувати їхні індивідуальні особливості.
71. Часто вдаю, що орієнтуюся в багатьох питаннях, про які не маю жодного уявлення.
72. Я завжди намагаюся дізнатися щось нове про учнів.
73. Я не люблю виділятися серед інших.

74. Якщо учень дратує мене, то я не приховую цього.
75. Я можу змінити характер розмови з учнем, якщо відчуваю, що його емоційний стан суттєво змінився.

Ключ до запитальника.

Шкала "правдивість":

+22, 27, 34, 40, 46, 53, 60, 64, 71.

Шкала "контакт":

+: 1, 6, 8, 16, 18, 23, 25, 28, 32, 44, 58, 62, 66, 74;

–: 3, 10, 12, 14, 20, 30, 35, 37, 39, 42, 47, 49, 51, 54, 56, 59, 65, 67, 73.

Шкала "зворотний зв'язок":

+: 5, 7, 9, 11, 17, 19, 24, 26, 33, 41, 43, 45, 48, 50, 55, 57, 61, 63, 68, 69, 70, 72, 75;

–: 2, 4, 13, 15, 21, 29, 31, 36, 38, 52.

Обробка результатів.

За відповідь, яка збігається з ключем, отримуєте один бал.

За відповідь, що не збігається, – нуль балів.

Отримані бали сумуються.

Підрахунок балів варто розпочати зі шкали "правдивість", оскільки показники за цією шкалою, які дорівнюють 4–5 балам, є критичними і свідчать про те, що Ви нещиро відповідали на запитання опитувальника. У такому випадку результати вважаються недійсними.

Інтерпретація результатів.

Якщо Ви набрали за шкалою "контакт" 13 і більше балів, а за шкалою "зворотний зв'язок" – 26 і більше балів, це свідчить про домінування стратегії педагогічного спілкування "Арена";

якщо Ви набрали за шкалою "контакт" 12 і менше балів, а за шкалою "зворотний зв'язок" – 26 і більше балів, це свідчить про те, що для Вас характерна стратегія педагогічного спілкування "Фасад";

якщо Ви набрали за шкалою "контакт" 13 і більше балів, а за шкалою "зворотний зв'язок" – 25 балів і менше, це свідчить про те, що для Вас характерна стратегія педагогічного спілкування "Сліпа зона";

якщо Ви набрали за шкалою "контакт" 12 і менше балів, а за шкалою "зворотний зв'язок" – 25 балів і менше, це свідчить про те, що для Вас характерна стратегія педагогічного спілкування "Мертва зона".

Таким чином, від вибору вчителем початкової школи тієї чи іншої стратегії спілкування з учнями залежить успішність усього навчально-виховного процесу. Педагоги, безумовно, мають розвивати в собі як відкритість і здатність проявляти свою індивідуальність, так і здатність відчувати, сприймати й адекватно інтерпретувати зміни в емоційному стані учнів, їх почуттях і вчинках безпосередньо під час спілкування, змінюючи його характер.

Література

1. Мартиненко С. М. Основи діагностичної діяльності вчителя початкової школи: навч.-метод. пос. / С. М. Мартиненко. – К.: Сім кольорів, 2010. – 262 с.
2. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти / О. Я. Савченко. – К.: СПД "Цудзиневич Т. І.", 2007. – 204 с.
3. Сухомлинський В. О. Не бійтесь бути ласкавим / В. О. Сухомлинський // Рад. школа. – 1968. – № 4. – С. 43–49.
4. Шогорева Е. Ю. Психодіагностика індивідуальності в системній парадигмі: учебное пособие / Елена Шогорева, Олег Сычев; кол. авт. Новосибирский университет [НГУ]. – Новосибирск: Новосибирский университет [НГУ], 2007. – 73 с.